

матеріальне становище радянського ізгоя. Зроблено спробу складення його психологічної характеристики, виявлення можливої причини позбавлення громадянських прав.

Ключові слова: «позбавленець», етнічний єврей, антисемітизм, сільський виборчий комітет, свідок, земельний наділ, наймана праця.

УДК 94(477.54)''1930/1931'':323..3-058.17

Приватная история трудовой жизни и гражданского бесправия украинского советского еврея-«лишенца» / С. И. Мешковая // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. - № 54 (1096). – С. 73-79. – Бібліогр.: 5 назв.

В статье анализируются обнаруженные в Государственном архиве Полтавской области документы личного дела этнического еврея-«лишенца» Иуды Владимировича Острова об ограничении и восстановлении его в избирательных правах (1930 г.). Исследуются трудовая деятельность, образовательный уровень, материальное положение советского изгоя. Сделана попытка составления его психологической характеристики, выявления возможной причины лишения гражданских прав.

Ключевые слова: «лишенец», этнический еврей, антисемитизм, сельский избирательный комитет, свидетель, земельный надел, наёмный труд.

Private history of working life and civil rights of the Ukrainian Soviet Jew-«lishenza» / S. I. Meshkovaya // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual Problems of the History of Ukraine. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2014. – № 54 (1096). – S. 73-79. – Bibliogr.: 5. – ISSN 2079-0813.

The paper provides an analysis of the personal file records found in the State Archives of the Poltava region pertaining to the restoring of the electoral rights of a Soviet Jew -“disenfranchised” (1930). Jude V. Islands on the limitation and restoration of its voting rights. We study the labor activity, educational level, financial position of the Soviet outcast. Attempt to compiling his psychological characteristics, probable cause lisheniyav civil rights.

Keywords: «disenfranchised», ethnic Jew, antisemitism, village election committee, awitness, allotment, wage labor.

УДК 94 (477.54) «1917/1921»

Я. В. МОТЕНКО, канд. іст. наук, доцент НТУ «ХПІ»

СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ 1917–1921 РР. НА ХАРКІВЩИНІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті проаналізовано результати наукових досліджень, присвячених проблемі становлення і розвитку селянського руху у Харківській губернії протягом 1917–1921 рр. Автор вважає, що ідеологічний терор, який супроводжував перетворення УРСР на складову частину тоталітарної держави, змусив наукову громадськість поступитися принципом об'єктивності при вивченні тематики селянського руху. Для радянської історіографії були властивими прагнення довести керівну роль більшовиків у суспільно-політичному житті аграрного населення Харківщини, визначення заможного селянства як соціальної бази «націоналістичної контрреволюції» і однозначно негативна оцінка селянських антибільшовицьких виступів. Українська пострадянська історіографія відзначає позитивну роль заможного селянства у розвитку економіки регіону і негативно оцінює спроби більшовиків реалізувати комуністичну доктрину в українському селі.

Ключові слова: селянський рух, повстанство, земельне питання, Харківська губернія, Українська революція 1917–1921 рр., історіографія.

Вступ. Важливою складовою процесу українського державотворення є переосмислення науковою громадськістю ключових моментів вітчизняної історії, зокрема, Української революції 1917–1921 рр.

Оскільки протягом першої чверті ХХ ст. селянство було домінуючою частиною української нації, виникає потреба в об'єктивному висвітленні його впливу на перебіг і результати революції та Громадянської війни. Однак розробка проблеми особливостей регіональної соціальної поведінки українського селянства протягом 1917–1921 рр. залишається актуальним завданням для сучасної української історичної науки. Важливою передумовою його вирішення є об'єктивне вивчення історіографічної спадщини.

Мета статті. Метою пропонованої статті є аналіз вітчизняної наукової історичної літератури, присвяченої висвітленню політичної, економічної, національно-культурної, збройної активності селянських мас в Харківській губернії у 1917–1921 рр.

Виклад основного матеріалу. Накопичення інформації про регіональну специфіку селянського руху у Харківській губернії радянська історіографія розпочала у 1920-х – в першій половині 1930-х рр. Так, у 1922 р. було надруковано статтю Н. Попова «История бандитизма в Харьковской губернии» [1]. Ця праця містила окремі дані про діяльність загонів по боротьбі з бандитизмом в краї у 1921 р. Автор тенденційно висвітлив події, пов'язані з виникненням антикомуністичних селянських повстанських загонів і беззастережно охарактеризував їхніх бійців як «політичних бандитів», що підкорялися «селянській буржуазії – куркулям» [1, с. 112]. Н. Попов вважав, що найбільший вплив на повстанців мала махновська ідеологія. Вирішальну роль у подоланні антиурядового збройного опору на селі автор відвів новій економічній політиці.

У 1930 р. була надрукована наукова розвідка В. Лобахіна «Лютий на селах Харківщини» [2]. Автор досить детально дослідив історію скликання першого Харківського губернського з'їзду рад селянських депутатів. Справедливо назвавши визначальним, вплив українських і російських есерів на формування резолюції з'їзду по земельному питанню, В.Лобахін водночас не висвітлив події, пов'язані з ухваленням резолюції по національному питанню.

У другій половині 1930-х – 1940-х рр. прагнення істориків уникати тематики, що будь-яким чином могла виявитися пов'язаною з історією українського національно-визвольного руху, зумовило майже повне припинення дослідження історії селянських рухів в Україні в роки Громадянської війни.

У 1950-х – 1980-х рр. дослідження проблеми було поновлено. Протягом 1952–1953 рр. з'явився ряд наукових робіт Ю. Ю. Кондуфора, В. П. Шила, М. І. Ксензенка [3; 4; 5]. Увага дослідників була зосереджена на висвітленні історії реалізації радянською владою політики воєнного комунізму в Україні у 1919–1920 рр. Але якщо В. П. Шило і Ю. Ю. Кондуфор звертаючись до подій на Харківщині, головним чином, цікавилися роботою продзагонів, то М. І. Ксензенко поставив перед собою мету дослідити процес націоналізації землі в Харківській губернії у 1920 р. Останній прийшов до висновку, що наслідком проведення революційних аграрних перетворень в губернії, було зростання кількості господарств селян-середняків [5, с.12].

Святкування 40-річчя перемоги Жовтневої революції у 1957 р. супроводжувалося численними публікаціями історичних досліджень, присвячених тематиці Громадянської війни в Україні. Помітне місце серед них займали праці, присвячені проблемі стосунків радянської влади і різних прошарків сільського населення. Серед подібних робіт, вирізняється своєю солідною джерельною базою краєзнавче дослідження А. К. Ісіченка «Боротьба робітників і селян під керівництвом більшовиків за встановлення радянської влади в Ізюмському повіті (1917–1918 рр.)» [6]. Використавши широке коло архівних матеріалів і періодичних видань за 1918 рік, автор прийшов до висновку про значний вплив партії есерів на суспільно-політичні погляди місцевого селянства і тісний зв'язок заможного селянства Ізюмського повіту з націоналістично налаштованими політичними колами. Проте, А. К. Ісіченко у своїй праці не висвітлив програмних засад діяльності ізюмських «націоналістів»,

Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. ХХ ст. радянська історіографія поповнилася серією робіт, присвячених дослідженню періоду окупації України німецькими і австро-угорськими військами. Спільними рисами цих робіт були їхня яскраво виразна ідеологічна спрямованість і прагнення довести керівну роль КП(б)У і РКП(б) в організації антиінтервентського руху опору. У висвітленні аграрної політики Німеччини та Австро-Угорщини в Україні і стосунків сільського населення з окупантами, автори здебільшого обмежувалися фактографічним описом перебігу Звенигородсько-Таращанського повстання на Київщині у червні 1918 р. Аграрна політика УНР, уряду Української Держави, на території Харківської губернії і відповідна реакція місцевого селянства не стали предметом ґрунтовного дослідження в працях радянських істориків. Так, наприклад, монографія Г. Ф. Заставенка «Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р.» містить інформацію про конфліктні ситуації, що виникали між селянством Харківської губернії і інтервентами [7]. Однак автор використовує її як ілюстрацію до загального опису більшовицького руху опору в Україні. Характерним прикладом ставлення радянських істориків до вивчення історії селянського руху в Харківській губернії у

квітні-грудні 1918 р. є монографія Є. М. Скляренка «Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році» [8]. Використовуючи мемуари німецьких військових, архівні матеріали, періодику часів УНР і Гетьманату П. П. Скоропадського, автор навів приклади збройних селянських виступів майже у всіх губерніях України, окрім Харківської. Водночас дослідник стверджував, що й на Харківщині мав місце масовий антигетьманський селянський повстанський рух.

Більш обережним у висновках щодо активності селянського повстанського руху на Харківщині під час австро-німецької окупації у 1918 р. був радянський історик Ю. Я. Белан. У своїй монографії, написаній на основі матеріалів з дев'яти російських і українських архівів, автор поставив перед собою мету довести, що селянські повстання в Україні проти інтервентів були не стихійними, а керованими КП(б)У і РКП (б) [9]. На думку історика, вирішальне значення у цій боротьбі мала збройна допомога Росії. Однак, розглядаючи події на території Харківської губернії, Ю. Я. Белан лише згадує про бойові рейдові групи Звенигородсько-Таращанських повстанців. Цікаво, що дослідник, описуючи діяльність німецьких реквізиційних загонів, не навів жодного прикладу збройного опору селянських мас Харківської губернії. Він тільки зазначив, що звістки про формування Росією у «нейтральній зоні» повстансько-диверсійних загонів, «підіймали настрої населення Харківської губернії» [9, с. 248].

У 1960-х рр., дослідники намагалися відкинути найодіозніші стереотипи радянської історіографії 1950-х рр. Здійснювалися спроби ґрунтовного дослідження економічних передумов розв'язання громадянського конфлікту на селі. І хоча, як і раніше, «куркульство» вважалося соціальною базою націоналістичної контрреволюції, історики К. К. Шиян і С. Я. Островський визнали його активну участь у селянському антипоміщицькому русі в Харківській губернії у 1917 р. [10]. В. Є. Тичина у своїй монографії «Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 році», використовуючи стенограми другого з'їзду КП(б)У, вперше в радянській історіографії вказав на незначні успіхи Харківського губерньського більшовицького підпілля в організації антигетьманського руху опору [11]. Історик М. І. Куліченко у монографії «Большевики Харьковщины в борьбе за власть Советов (1918–1920)» обґрунтовано стверджував, що спроба КП(б)У очолити в 1919 р. антиденікінський селянський повстанський рух на Харківщині зазнала цілковитої поразки [12]. Не менш значущими були спроби автора висвітлити прорахунки більшовиків у здійсненні національної та земельної політики в Харківській губернії у 1919 р. М. І. Куліченко був одним з перших вітчизняних істориків, котрий справедливо піддав критиці насильницьку політику створення колективних господарств під час Громадянської війни. У 1968 р. з'явилася монографія М. І. Ксензенка «Завершення революційних земельних перетворень на Харківщині (грудень 1918 – березень 1921 рр.)» [13]. У цій праці автор ґрунтовно дослідив перебіг більшовицьких аграрних реформ у Харківській губернії протягом всього періоду «воєнного комунізму» і в своїх оцінках намагався зайняти об'єктивну позицію.

На початку 1970-х рр. радянські історики виявили посилену увагу до питань, пов'язаних з історією боротьби КП(б)У і РКП(б) з «куркульською контрреволюцією» в Україні. Зокрема, окремі аспекти діяльності антибільшовицького підпілля і боротьби спеціальних більшовицьких каральних органів з повсталим селянством в Харківській губернії було висвітлено в монографії О. О. Кучера «Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні у 1921–1923 рр.» [14]. У своїй праці, створеній на основі широкого кола джерел (архівних матеріалів, спеціальних військових видань 1920-х рр., мемуарів партійної еліти), автор спробував показати соціальну базу, політичні програми й тактичні засоби антибільшовицьких сил в Україні. У Харківській губернії, на думку дослідника, головну небезпеку для більшовиків на початку 1920-х рр. становили місцеві селянські повстанські загони, що були ідейно та організаційно пов'язані з махновським рухом. Поряд з цим, О. О. Кучер відзначав значну активність й петлюрівського повстанства на Харківщині в той час. Вивчаючи політично-організаційні заходи КП(б)У по ліквідації «внутрішньої контрреволюції» і участь у цій боротьбі частин Червоної Армії, ВУНК-ДПУ, міліції, загонів КНС, науковець прийшов до ряду висновків. Так, автор вважав боротьбу з повстанством у 1921–1923 рр. продовженням Громадянської війни. О. О. Кучер визнав, що всі верстви українського селянства були незадоволені політикою «воєнного комунізму», а нова економічна політика, навпаки, отримала позитивну оцінку селянських мас Харківської губернії. Однак, погоджуючись з твердженням про участь середнього й незаможного селянства в антибільшовицькому повстанському русі, дослідник вважав, що це було результатом мало свідомості селянства й тимчасового невдоволення окремими заходами радянської влади. Натомість справжнім, ідейним, ворогом більшовиків на селі, на думку автора, було лише «куркульство» – націоналістично налаштоване, заможне селянство. Як наслідок, О. О. Кучер прийшов до політично заангажованого висновку: оскільки в антибільшовицькій боротьбі «куркульство» переслідувало цілі, що не цікавили інші верстви аграрного населення, то неправомірно вживати до «куркульських» виступів термін «селянські» [14, с. 18].

У 1972 р. з'явилася перша і остання в радянській історіографії праця, в якій було поставлено мету комплексно висвітлити історію селянського руху в Харківській губернії. У монографії «Селянський рух у Харківській губернії (березень 1917 – січень 1918 р.)» П. Ф. Решодько здійснив спробу історико-економічного і політологічного аналізу умов, в яких виник і почав розвиватися селянський рух у Харківській губернії в період Лютневої та Жовтневої революцій і початку Громадянської війни [15]. Автор зміг досить детально відтворити головні моменти боротьби сільського населення Харківщини за свої політичні та економічні права, і вірно визнав факт підтримки Центральної Ради значною частиною селянства Харківської губернії протягом 1917 р. Однак науковець не висвітлив протиріччя, що виникли між селянством і більшовиками, після окупації Харківщини червоними російськими військовими загонами і недооцінив значущості національно-культурних питань в житті місцевого селянства.

Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр., з'явився ряд досліджень, присвячених антиденікінському селянському рухові і утвердженню радянської влади у 1920 р. в Україні. У наукових роботах М. М. Олійника і Т. А. Вовка було конкретизовано відомості про діяльність селянських повстанських загонів і їх керівників на Харківщині протягом червня-грудня 1919 р. У праці М. М. Олійника надано цінні статистичні дані щодо діяльності у 1920 р. Комітетів незаможних селян на Харківщині [16; 17]. Проте загальним недоліком перелічених робіт була гіперболізація керівної ролі КП(б)У в організації селянського руху опору військовій диктатурі Добровольчої армії.

У 1980-х рр. привертали до себе увагу високим науковим рівнем і багатим статистичним матеріалом праці історика В. В. Калініченка. Окресливши територіальні рамки своїх досліджень межами Лівобережної України, В. В. Калініченко здійснив ґрунтовний історико-економічний аналіз стану сільського господарства Харківської губернії в період Української революції 1917–1921 рр. [18; 19; 20; 21]. Автор відзначав велику роль у економічному житті регіону заможного селянства, котре, на його думку, було серйозним конкурентом для місцевих поміщиків.

Протягом останнього десятиріччя існування СРСР, радянська історіографія продовжувала активно досліджувати історію боротьби більшовиків з українським «куркульством». Особливого значення в цьому відношенні набувало вивчення стосунків сільського населення і радянських органів влади в Харківській губернії, оскільки остання за одностайним визнанням радянських істориків була регіоном, де особливо помітно спостерігався сильний вплив «куркульства» на місцевий селянський рух. Однак новизною висновків тогочасні праці не відзначалися. Традиційно боротьба «куркульства» за свої інтереси в Харківській губернії розглядалася виключно, як збройний опір махновського і петлюрівського повстанства [22, с. 19–20]. Лише у 1990 р. в монографії І. В. Хмеля було здійснено спробу розглянути мирні, легальні засоби боротьби заможного селянства Харківської губернії за право володіти землею і розпоряджатися продуктом власної праці [23].

Після проголошення незалежності України у 1991р., історики отримали доступ до конфіденційних джерел інформації, що суттєво вплинуло на їхню оцінку участі селянських мас Харківської губернії в подіях 1917–1921 рр. Це стало однією з важливих передумов переходу до якісно нового етапу вивчення історії селянського руху на Харківщині.

Однією з найпопулярніших в українській історіографії виявилася тема махновщини. Залучення до наукового обігу документальних свідчень з фондів КДБ, партійних і військових архівів дозволило історикам трактувати махновщину як широкий масовий селянський рух. Стосунки селянства Харківської губернії з махновським рухом були частково висвітлені у монографії В. Ф. Верстюка «Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921)» [24]. Автор розглянув питання створення махновцями таємних опорних баз в селах Харківщини і діяльності рейдових груп Револуційної Повстанської Армії України (махновців) в

регіоні. Історик дійшов висновку, що махновська ідеологія мала досить вагомий відсоток своїх прихильників серед сільського населення Харківської губернії. Проте праця В. Ф. Верстюка є насамперед нарисом політичної історії махновського руху, тому стосунки махновців з місцевим селянством на рівні соціальної взаємодії автор детально не досліджував.

Цього питання торкнувся у своїх працях В. М. Чоп. Обравши предметом дослідження проблеми ідеології, суспільного та військового устрою махновського руху, він пропонує власне бачення махновського руху, як альтернативного варіанту української державності, особливу форму суспільного устрою, що витікав сутністю своїх традицій з козацької епохи [25, с. 15]. Автор дійшов висновку, що пропаганда махновцями ідеї «вільного радянського ладу» мала успіх серед певної частини селянства Харківської губернії, оскільки сільське населення в регіоні робило спроби створення місцевих органів самоврядування за зразком махновських «вільних рад» [26, с. 44–45].

Одним з питань, яке посилено вивчала українська пострадянська історіографія, стала політика «воєнного комунізму», її роль в аграрній історії України ХХ ст., економічний, військовий та юридичний аспекти впливу на громадське життя селянства. У зв'язку з цим, ключове поняття вітчизняної історіографії Громадянської війни – «куркуль», набуло нового значення. З початку 1990-х рр. дослідники поступово відмовляються від односторонньої оцінки ролі «куркульства» в аграрному житті країни, властивій радянській історіографії. Так, В. Ф. Верстюк у своїй монографії намагається довести, що термін «куркуль» був «політичним жупелом», який активно використовувався більшовиками для пояснення незадоволення селянства політикою «воєнного комунізму» [24, с. 350]. Схожих поглядів дотримується і С. В. Кульчицький, вважаючи, що «куркульський бандитизм» був насправді антибільшовицьким селянським повстанським рухом [27, с.145]. У 2000 р. з'явилася монографія О. І. Ганжі, в якій авторка доводить, що термін «куркуль» був політичним ярликом, який використовувався більшовиками для маскуванню їхнього збройного протистояння з селянством. [28, с.129].

У середині 1990-х рр. з'являється ряд наукових робіт краєзнавчого характеру, автори яких обрали предметом дослідження селянський повстанський рух в Харківській губернії в період «воєнного комунізму». Передусім, потрібно відзначити наукову розвідку Є. Сіваченка «Спалахи гніву народного: з історії селянського повстанського руху на Харківщині (1920 р.)» [29]. На основі аналізу документальних матеріалів місцевого походження автор прийшов до висновку, що селянський повстанський рух у Харківській губернії досяг апогею свого розвитку у 1920 р. Автор вважає, що основною причиною невдоволення селянства була політика «воєнного комунізму».

Головну увагу дослідник надав опису повстання у селі Ков'яги Валківського повіту в травні 1920 р. На думку історика, цей антибільшовицький збройний виступ сільського населення Харківщини має бути зарахованим до однієї з найвизначніших спроб українського селянства захистити не лише власні політичні та економічні, а й національні права.

У 1995 р. побачила світ праця історика В. І. Семененка «Історія Східної України. Поновлення кайданів (1917–1922 роки)» [30]. Джерельну основу книги склали архівні матеріали, документальні збірники, мемуари, праці вітчизняних та закордонних авторів. Дослідник піддав прискіпливому аналізу стан аграрного сектору економіки Харківської губернії на початку Української революції 1917–1921 рр. і відкинув тезу про малоземелля, як причину бідності селянства. Натомість, В. І. Семененко вбачає головну причину незадовільного становища більшості селянства Харківщини в низькому рівні землеробської культури. Відтворюючи картину соціальної структури сільського населення Харківщини і його майнової диференціації, автор приходить до висновку, що передумови розв'язання Громадянської війни вже існували на селі до 1917 р. Революції і військові дії були лише каталізатором визрілих протиріч. Водночас, автор піддає критиці аграрні заходи більшовицької партії. В. І. Семененко трактує їх, як непродумані, антигуманні експерименти над українським селянством. Наведена у книзі значна кількість маловідомих фактів про селянський повстанський рух в Харківській губернії додатково аргументує тези автора про антиселянську, по своїй суті, політику більшовиків в Україні.

Важливим доповненням до вищерозглянутої монографії, стала наукова розвідка В. І. Семененка і О. Л. Радченко «Антибільшовицький рух на Харківщині в 1919 – на початку 1920-х рр.» [31]. У статті автори, вперше у вітчизняній історіографії, детально дослідили методику і засоби державного терору КП(б)У, спрямованого проти селянського повстанського руху в Харківській губернії. Поряд з цим, дослідники спробували в загальних рисах окреслити характерні особливості збройної боротьби селянських мас проти владних державних структур, акцентувавши увагу на їх взаємній жорстокості.

Вивчення проблеми протистояння держави і українського селянина на теренах Харківської губернії у 1917–1921 рр. було продовжено В. І. Семененком у 1999 р. публікацією статті «Над Харківщиною – революції тайфун» [32]. Автор став більш критично, ніж у попередніх роботах, оцінювати поведінку сільського населення губернії під час Громадянської війни. На думку дослідника, значно сприяли загостренню збройного конфлікту в регіоні, неосвіченість значної частини селянства, його небажання рахуватися з реальною ситуацією, антисемітизм.

Однією з найпопулярніших тем історичних досліджень у середині 1990-х рр., стала діяльність Всеукраїнської Надзвичайної Комісії (ВУНК) в роки Громадянської війни. Якщо за радянських часів, офіційна історіографія пов'язувала діяльність цієї організації, головним чином, з боротьбою проти злочинності і сил контрреволюції, то представники української пострадянської історіографії, передусім, вбачали у ВУНК репресивно-каральну організацію, що вселяла у цивільне населення страх перед тоталітарною державою. Операції ВУНК, спрямовані проти антибільшовицькі налаштованої частини українського селянства, знайшли часткове висвітлення у працях В. Ф. Верстюка, Є. Складенка, В. І. Семененка [24; 33; 30]. Однак регіональний аспект даної проблеми стосовно Харківської губернії в історичній літературі розкрито неповно. Відзначаючи такі позитивні риси їхніх робіт, як

наукова новизна, посилення фактологічної основи праць посиланнями на неопубліковані архівні джерела, потрібно зазначити, що багато найбільш цікавих моментів роботи органів ВУНК серед селянства Харківщини (вербування інформаторів, розвідка, робота таємних агентів у повстанських загонах) залишилися нерозкритими. Головною причиною такого стану справ є недоступність багатьох фондів з колишніх архівів ВУНК.

Наприкінці 1990-х, на початку 2000-х рр. історична наука накопичила солідну інформаційну базу з історії селянства під час Української революції 1917–1921 рр. Творча обробка значної кількості даних, дозволила науковцям прийти до узагальнюючих висновків про природу, рушійні сили, масовість селянського руху в Україні. Так, наприклад, у працях В. В. Калініченка та І. К. Рибалки було підбито кінцеві підсумки аграрних перетворень в роки Громадянської війни і дано виважену та аргументовану оцінку аграрній політиці державних утворень в Україні протягом 1917–1921 рр. [34; 35].

Серед інших досліджень слід вказати роботу П. М. Ісакова «Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.)» [36]. Основні висновки автора були опубліковані у серії статей, для написання яких, П. М. Ісаков використав, поміж іншим, матеріали, пов'язані з історією селянського повстанського руху в Харківській губернії. Зокрема, значний науковий інтерес становить стаття дослідника «Співвідношення цін та реальних доходів громадян в українському селі на Лівобережній Україні в 1919–1920 роках як важливий чинник виникнення та розгортання селянського повстанського руху» [37]. Дана робота була створена на основі використання значної кількості матеріалів обласних і центральних архівів республіки, предметом дослідження було обрано співвідношення цін та реальних доходів селян у 1919–1920 рр. Визначаючи рівень життя аграрного населення Лівобережної України, П. М. Ісаков доводить, що диспропорція цін та реальних доходів громадян була однією з головних передумов соціально-політичного катаклізму в Україні в період «воєнного комунізму». Проаналізувавши значну кількість статистичних даних, автор прийшов до висновку, що аграрна політика більшовиків у 1919–1921 рр. була надексплуатацією селянства. Вивчаючи форми селянського опору аграрній політиці більшовиків, автор розглянув соціальний склад повстанських загонів і зробив висновок, що «куркулем» більшовики іменували не заможного селянина, а повстанця. Дослідник слушно стверджує, що на Лівобережній Україні радянська економічна політика мала триваліший вплив на життя сільського населення, ніж політика Директорії і Збройних сил півдня Росії. Водночас П. М. Ісаков доводить, що колективні господарства, створені більшовиками, були збитковими і неконкурентноздатними в порівнянні з одноосібними сільськими господарствами.

Потрібно відзначити, що автор дослідив таке маловисвітлене у вітчизняній літературі питання, як соціально-економічне життя селянства на територіях, окупованих Добровольчою армією. П. М. Ісаков відкидає тезу про відновлення поміщицького землеволодіння, як головну причину масового антиденікінського селянського повстанського руху. На думку автора, незначна кількість тилових частин

денікінської армії не гарантувала повного контролю над окупованою територією, а отже, і забезпечення колишніх прав власності поміщикам. Дослідник вважає, що селян більше обурювали не претензії поміщиків, а мобілізація до денікінської армії [37, с. 147]. Автор наголошує на тому, що селянський повстанський рух проти армії А. І. Денікіна був меншим, ніж проти більшовиків. Значній частині повстанських загонів, що діяли в тилу Добровольчої армії влітку 1919 р., П. М. Ісаков відмовляє у селянському походженні, натомість вважаючи їх більшовицькими диверсійними формуваннями. Проте, на нашу думку, вищевказані висновки потребують додаткової аргументації.

Торкаючись питання політичних поглядів українського селянства Лівобережжя у 1919–1921 рр., П. М. Ісаков намагається довести, що повстанство мало власні політичні погляди, програми і шукало засоби їх реалізації, однак, історик вважає, що національна ідея не знайшла у селянства Лівобережної України належної підтримки [38]. Натомість, повстанський рух в регіоні розділювався на велику кількість течій, найвиразнішими з яких, автор вважає петлюрівське і махновське повстанство. Дослідник покладає основний тягар вини за створення такої ситуації на національні політичні українські партії, котрі, на думку автора, на відміну від більшовиків не вміли цілеспрямовано боротися за можливість ідейного впливу на українське селянство. П. М. Ісаков вважає, що найбільш розвинутою у соціальному і політичному відношеннях серед повстанських течій була махновщина. Остаточного оформлення авторська концепція П. М. Ісакова набуває у його статті «Селянський антикомуністичний повстанський рух на Лівобережній Україні у 1919 р.: загальна характеристика» [39]. Автор, спираючись на дані з численних архівних фондів і наукові праці Л. О. Радченко і В. І. Семененка, пропонує читачу власне бачення сутності поняття «повстанська ідеологія». На його думку це був набір розрізнених гасел, які висовувались відповідно до ситуації. Головним елементом повстанської ідеології, спільною основою антибільшовицького повстанського руху селянства Лівобережної України, П. М. Ісаков вважає несприйняття політики «воєнного комунізму».

Суголосною за своїми висновками з роботою П. М. Ісакова є наукова праця Д. Ю. Михайличенка «Політика «воєнного комунізму» і українське селянство, 1919 р.» [40]. Обравши метою свого дослідження вивчення впливу аграрної політики більшовиків на становище українського селянства, автор, частково висвітлив події, пов'язані з розвитком антибільшовицького селянського руху на Харківщині у 1919 р. Головним чином, у поле зору дослідника потрапили стосунки хліборобського населення краю з комітетами бідноти і революційними комітетами. У своїй праці, Д. Ю. Михайличенко стверджує, що вищеназвані органи влади не користувалися підтримкою широких народних мас, оскільки були штучно нав'язані більшовиками місцевому населенню, в якості впроваджувачів політики «воєнного комунізму». Оскільки, на думку автора, аграрна політика більшовиків не враховувала інтересів більшості українського селянства, це стало причиною активного росту антибільшовицьких настроїв серед хліборобського населення протягом 1919 р. [40, с.197–199].

Таким чином, ми приходимо до висновку, що внутрішньополітичні і культурні процеси, котрі супроводжували процес становлення незалежної Української держави, сприяли відновленню неупередженого дослідження вітчизняної історії.

Висновки. Отже, аналіз змісту історичних праць створених радянськими дослідниками свідчить, що вітчизняна наука мала в своєму розпорядженні достатню джерельну базу і кваліфікованих спеціалістів, щоб об'єктивно пояснити особливості соціальної поведінки сільського населення в Харківській губернії під час Української революції 1917–1921 рр. Однак ідеологічний терор, що супроводжував перетворення УРСР на складову частину тоталітарної держави, змусив наукову громадськість поступитися принципом об'єктивності при вивченні тематики селянського руху. Для радянської історіографії були властивими прагнення довести керівну роль більшовиків у суспільно-політичному житті аграрного населення Харківщини, визначення заможного селянства як соціальної бази «націоналістичної контрреволюції», виключно позитивна оцінка боротьби селянства Харківської губернії з силами контрреволюції і однозначне трактування антибільшовицьких виступів, як «куркульського бандитизму». Водночас, радянські науковці накопичили значний фактичний матеріал і визначили можливі напрямки майбутніх досліджень аграрної історії Харківщини.

Українська пострадянська історіографія запропонувала нове трактування подій 1917–1921 рр. З початку 1990-х рр. дослідники поступово відмовилися від односторонньої оцінки ролі заможного селянства в аграрному житті країни, відзначаючи його позитивну роль у розвитку економіки регіону. Більшість дослідників погоджуються з негативною оцінкою спроб більшовиків реалізувати комуністичну доктрину в українському селі. У своїх працях науковці доводять, що «куркульський бандитизм» був насправді антибільшовицьким селянським повстанським рухом, а селянські повстання – формою самозахисту. Водночас історики критикують недержавницький менталітет українського селянства, стихійність його виступів.

Аналіз історіографії проблеми свідчить про те, що залишаються відкритими ряд питань, а саме: вплив соціально-економічних протиріч на ідеологічну і організаційну єдність селянського руху, визначення терміну «куркуль», роль національного питання в ідеології місцевого селянства, ступінь масовості та інтенсивності селянських виступів протягом 1917–1921 рр., взаємовплив продовольчої політики тогочасних державних утворень і селянського повстанського руху в краї.

Список літератури: 1. *Попов Н.* История бандитизма в Харьковской губернии / *Н. Попов* // *Партийный работник.* – 1922. – № 3–4. – С.112–115; 2. *Лобахін В.* Лютий по селах Харківщини / *В. Лобахін* // *Літопис революції.* – 1930. – №2. – С.50–72; 3. *Кондуфор Ю. Ю.* Борьба рабочего класса и беднейшего крестьянства Украины за хлеб в период иностранной военной интервенции и гражданской войны. 1919 г. / *Ю. Ю. Кондуфор*; автореф. дис...канд. ист. наук / Харьк. гос. ун-т. – Х., 1952. – 16 с.; 4. *Шило В. П.* Борьба рабочего класса и трудящегося крестьянства Украины за хлеб в 1920 г. / *В. П. Шило*; автореф. дис... канд. ист. наук. / Харьк. гос. ун-т. – Х., 1953. – 15 с.; 5. *Ксензенко Н. И.* Национализация земли на Украине в 1920 г. (По материалам Харьковской

губернії) / *Н. І. Ксензенко*; автореф. дис...канд. ист. наук. / Харьк. гос. ун-т. – Х., 1953. – 16 с. **6.** *Ісіченко А. К.* Боротьба робітників і селян під керівництвом більшовиків за встановлення радянської влади в Ізюмському повіті (1917–1918 рр.) / *А. К. Ісіченко* // *Наук. зап. ХДП ім. Г. С. Сковороди.* – 1957. – Сер. Історія. – Т.24 – С.43–73; **7.** *Заставенко Г. Ф.* Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р. / *Г. Ф. Заставенко.* – К.: Держполітвидав, 1959. – 154 с.; **8.** *Склярєнко Є. М.* Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році / *Є. М. Склярєнко.* – К.: Вид-во АН УРСР, 1960.— 272 с.; **9.** *Белан Ю. Я.* Отечественная война украинского народа против немецких окупантов в 1918 г./ *Ю. Я. Белан.* – К.: Изд-во ун-та, 1960.—329 с.; **10.** *Шиян К. К.* Минуле і сучасне села / *К. К. Шиян, С. Я. Островський.* – Х.: Кн. вид-во, 1963. – 328 с.; **11.** *Тичина В. Є.* Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 році / *В. Є. Тичина.* – Х.: Вид-во ун-ту, 1969. – 282 с.; **12.** *Куличенко М. І.* Большевики Харьковщины в борьбе за власть Советов (1918–1920) / *М. І. Куличенко.* – Х.: Изд-во ун-та, 1966. — 246 с.; **13.** *Ксензенко М. І.* Завершення революційних земельних перетворень на Харківщині (грудень 1919 — березень 1921 рр.) / *М. І. Ксензенко.* – Х.: Вид-во ун-ту, 1968. —183 с.; **14.** *Кучер О. О.* Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні у 1921–1923 рр. / *О. О. Кучер.* — Х.: Вид-во ун-ту, 1971. – 171с.; **15.** *Решодько П. Ф.* Селянський рух у Харківській губернії (березень 1917 – січень 1918 р.) / *П. Ф. Решодько.* – Х.: Вид-во ун-ту, 1972. – 170 с.; **16.** *Олейник Н. Н.* Деятельность большевистских организаций Харьковской губернии по защите, восстановлению и упрочению Советской власти: Дис...канд. ист. наук: 07.00.01 / *Н. Н. Олейник.* – Х., 1976. – 250 с.; **17.** *Вовк Т. А.* Збройна боротьба трудящих України в тилу денікінської армії / *Т. А. Вовк.* // *Україн. істор. журн.* – 1980. – №10. – С.66–75; **18.** *Калініченко В. В.* Відчуження надлишків землі в куркульських господарствах Лівобережної України (1920–1923) / *В. В. Калініченко.* // *Вісн. Харк. держ. ун-ту.* – Х., 1980. – №20. – Сер.: – Історія. – Вип.12. – С. 38–44; **19.** *Калиниченко В. В.* Аграрные преобразования на Левобережной Украине (конец 1919–1923 гг.): Автореф.дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / *В. В. Калиниченко;* Харк. держ. ун-т. – Х, 1981. – 24 с.; **20.** *Калініченко В. В.* Селянське господарство України в доколгоспний період (1921–1929) / *Калініченко В. В.* – Х.: Основа, 1991. – 131 с.; **21.** *Калініченко В. В.* Сільськогосподарський реманент в індивідуальному селянському господарстві УРСР (1917–1929) / *Калініченко В. В.* // *Вісн. Харк. держ. ун-ту* – Х, 1992, – №362 – Сер.: Історія – Вип.25. – С.10–16; **22.** *Белый П. Ф.* Единство действий в защиту завоеваний революции. Боевое содружество трудящихся Украины и России в борьбе против кулацкой вооруженной контрреволюции (конец 1920–1922 гг.) / *П. Ф. Белый.* – К.: Высш. шк., 1988. – 155 с.; **23.** *Хмель І. В.* Аграрные преобразования на Украине, 1917–1920 гг. / *І. В. Хмель.* – К.: Наук. думка, 1990. – 240 с.; **24.** *Верстюк В. Ф.* Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні 1918–1921 / *В. Ф. Верстюк.* – К.: Наук. думка, 1992. – 368 с.; **25.** *Чоп В. М.* Махновський рух в Україні 1917–1921 рр.: Проблеми ідеології суспільного та військового устрою: Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.01 / *В. М. Чоп;* Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2002. – 19 с.; **26.** *Чоп В. М.* Проблема місцевого самоврядування в ідеології та політичній практиці махновського руху (1917–1921 рр.) / *В. М. Чоп* // *Наук. пр. істор. ф-ту ЗДУ.* – Запоріжжя, 1999. – Вип. VIII. – С.39–46; **27.** *Кульчицький С.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928) / *С. Кульчицький* – К.: Основи, 1996. – 396 с.; **28.** *Ганжа О. І.* Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927) / *О. І. Ганжа.* – К.: Вид-во Ін-ту історії України, 2000. – 208 с.; **29.** *Сіваченко Є.* Спалахи гніву народного: з історії селянського повстанського руху на Харківщині (1920 р.) / *Є. Сіваченко.* // *Зб. Харків. істор.-філол. т-ва.* – Т.5. – Х.: Око. – 1995. – С.18–28; **30.** *Семененко В. І.* Історія Східної України. Поновлення кайданів (1917–1922 роки) / *В. І. Семененко.* – Х.: Основа, 1995. – 400 с.; **31.** *Радченко Л. О.* Антибільшовицький рух на Харківщині в 1919 – на початку 1920-х рр. / *Л. О. Радченко, В. І. Семененко.* // *Вісн. Харк. держ. ун-ту.* – Х., 1996 – №387. – Сер.: Історія України. – Вип.1. – С.171–190; **32.** *Семененко В. І.* Над Харківщиною – революції тайфун / *В. І. Семененко.* // *Слобожанщина.* – 1999. – №10. – С.173–180; **33.** *Склярєнко Є.* ВУНК в 1921 році. Загальні завдання і структура ВУНК / *Є.Склярєнко.* // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.* – 1995. – №1 – С.69–85;

34. *Калініченко В. В.* Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження / *В. В. Калініченко*. – Х.: Основа, 1997. – 400 с.; **35.** *Калініченко В. В.* Історія України. Ч.3.: 1917–2003 рр. / *В. В. Калініченко, І. К. Рибалка*. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – 628 с.; **36.** *Ісаков П. М.* Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. 07.00.01. / *П. М. Ісаков*; Ін-тут історії України. НАН України. – К, 2001. – 23 с.; **37.** *Ісаков П.* Співвідношення цін та реальних доходів громадян в українському селі на Лівобережній Україні в 1919–1920 роках як важливий чинник виникнення та розгортання селянського повстанського руху / *П. Ісаков*. // Сіверянський літопис. – 1998. – №4. – С.132–163; **38.** *Ісаков П.* Програмні документи селянських повстанських загонів, що діяли на Лівобережній Україні в 1919–1921 роках (До 80-річчя початку масового селянського антикомуністичного повстанського руху в Україні) / *П. Ісаков*. // Сіверянський літопис. – 1999. – №3. – С.47–75; **39.** *Ісаков П.* Селянський антикомуністичний повстанський рух на Лівобережній Україні у 1919 році : загальна характеристика / *П. Ісаков*. // Сіверянський літопис. – 1999. – №6. – С.157–162; **40.** *Михайличенко Д. Ю.* Політика «воєнного комунізму» і українське селянство, 1919 р.: Дис...канд. іст. наук: 07.00.01. / *Д. Ю. Михайличенко*. – Х., 2002. – 237 с.

Bibliography (transliterated): **1.** *Popov N.* Istoriiia banditizma v Kharkovskoi hubernii. Partiinyi rabotnik. — 1922. — No 3—4. — p.112–115; **2.** *Lobakhin V.* Liutyi po selakh Kharkivshchyny. Litopys revoliutsii. — 1930. — No 2. — p.50–72; **3.** *Kondufor I. I.* Borba rabocheho klassa i bedneisheho krestianstva Ukrainy za khleb v period inostranoi voennoi interventsii i hrazhdanskoi voiny. 1919 h. avtoref. dis...kand. ist. nauk / Khark. hos. un-t. — Kharkiv, 1952. — 16 p. **4.** *Shilo V. P.* Borba rabocheho klassa i trudiashchehosia krestianstva Ukrainy za khleb v 1920 h. avtoref.dis... kand. ist. nauk. / Khark. hos. un-t. — Kharkiv, 1953. — 15 p. **5.** *Ksenzenko N. I.* Natsionalizatsiia zemli na Ukraine v 1920 h. (Po materialam Kharkovskoi hubernii), avtoref. dis...kand. ist. nauk. / Khark. hos. un-t. — Kharkiv, 1953. — 16 p. **6.** *Isichenko A. K.* Borotba robitnykiv i selian pid kerivnytstvom bilshovykiv za vstanovlennia radianskoi vlady v Iziumskomu poviti (1917–1918 rr.), Nauk. zap. KhDPI im. H. S. Skovorody. —1957. — Ser. Istoriiia. — T.24 — p. 43–73 **7.** *Zastavenko H. F.* Krakh nimetskoi interventsii na Ukraini v 1918 r. — Kyiv: Derzhpolitvidav, 1959. — 154 p.; **8.** *Skliarenko I. M.* Borotba trudiashchyykh Ukrainy proty nimetsko-avstriiskyykh okupantiv i hetmanshchyny v 1918 rotsi. — Kyiv: Vyd-vo AN URSS, 1960.— 272 p. **9.** *Belan I. I.* Otechestvennaia voina ukrainskoho naroda protiv nemetskikh okupantov v 1918 h. — Kyiv: Izd-vo un-ta, 1960.—329 p. **10.** *Shyian K. K.* Mynule i suchasne sela. — Kharkiv: Kn. vyd-vo, 1963. — 328 p. **11.** *Tychyna V. I.* Borotba proty nimetskykh okupantiv i vnutrishnoi kontrevoliutsii na Ukraini u 1918 rotsi. — Kharkiv: Vyd-vo un-tu, 1969. — 282 p. **12.** *Kulichenko M. I.* Bolsheviki Kharkovshchiny v borbe za vlast Sovetov (1918–1920). — Kharkiv: Izd-vo un-ta, 1966. — 246 p. **13.** *Ksenzenko M. I.* Zavershennia revoliutsiinykh zemelnykh peretvoren na Kharkivshchyni (hruden 1919 — berezen 1921 rr.). — Kharkiv: Vyd-vo un-tu, 1968. —183 p. **14.** *Kucher O. O.* Rozghrom zbroinoi vnutrishnoi kontrevoliutsii na Ukraini u 1921–1923 rr. — Kharkiv: Vyd-vo un-tu, 1971. — 171 p. **15.** *Reshodko P. F.* Selianskyi rukh u Kharkivskii hubernii (berezen 1917 — sichen 1918 r.). — Kharkiv: Vyd-vo un-tu, 1972. — 170 p. **16.** *Oleinik N. N.* Deiatelnost bolshevistskikh orhanizatsii Kharkovskoi hubernii po zashchite, vosstanovlenniu i uprocheniu Sovetskoi vlasti: Dis...kand. ist. nauk: 07.00.01. — Kharkiv, 1976 — 250 p. **17.** *Vovk T. A.* Zbroina borotba trudiashchyykh Ukrainy v tylu denikinskoii armii. Ukrain. istor. zhurn. — 1980. — No 10.— p. 66–75. **18.** *Kalinichenko V. V.* Vidchuzhennia nadlyshkiv zemli v kurkulsykykh gospodarstvakh Livoberezhnoi Ukrainy (1920–1923). Visn. Khark. derzh. un-tu. — Kharkiv, 1980. — No 20. — Ser.: Istoriiia. — Vyp.12. — p. 38–44. **19.** *Kalinichenko V. V.* Ahrarnye preobrazovaniia na Levoberezhnoi Ukraine (konets 1919–1923 hh.): Avtoref.dis... kand. ist. nauk: 07.00.02. Khark. derzh. un-t. — Kharkiv, 1981. — 24 p. **20.** *Kalinichenko V. V.* Selianske gospodarstvo Ukraini v dokolhospnii period (1921–1929). — Kharkiv: Osнова, 1991. — 131 p. **21.** *Kalinichenko V. V.* Silskohospodarskyi remanent v indyvidualnomu selianskomu gospodarstvi URSS (1917–1929). Visn. Khark. derzh. un-tu — Kharkiv, 1992.— No 362 — Ser.: Istoriiia — Vyp.25. — p.10–16. **22.** *Belyi P. F.* Edinstvo deistvii v zashchitu zavoevanii revoliutsii. Boevoe sodruzhestvo trudiashchikhsia Ukrainy i

Rossii v borbe protiv kulatskoi voozuzhennoi kontrrevoliutsii (konets 1920–1922 hh.). — Kyiv: Vyssh. shk., 1988 — 155 p. **23.** *Khmel I. V.* Ahrarnye preobrazovaniia na Ukraine, 1917–1920 hh. — Kyiv: Nauk. dumka, 1990 — 240 p. **24.** *Verstiuk V. F.* Makhnovshchyna. Selianskyi povstanskyi rukh na Ukraini 1918–1921. — Kyiv: Nauk. dumka, 1992. — 368 p. **25.** *Chop V. M.* Makhnovskyi rukh v Ukraini 1917–1921 rr.: Problemy ideolohii suspilnoho ta viiskovoho ustroiu: Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01, Zaporiz. derzh. un-t. — Zaporizhzhia, 2002. — 19 p. **26.** *Chop V. M.* Problema mistsevoho samovriaduvannia v ideolohii ta politychnii praktytsi makhnovskoho rukhu (1917–1921 rr.). Nauk. pr. istor. f-tu ZDU. — Zaporizhzhia, 1999. — Vyp. VIII. — p. 39–46. **27.** *Kulchytskyi S.* Komunizm v Ukraini: pershe desiatyrichchia (1919–1928). — Kyiv: Osnovy, 1996. — 396 p. **28.** *Hanzha O. I.* Ukrainske selianstvo v period stanovlennia totalitarnoho rezhymu (1917–1927). — Kyiv: Vyd-vo In-tu istorii Ukrainy, 2000. — 208 p. **29.** *Sivachenko I.* Spalakhny hnyv narodnoho: z istorii selianskoho povstanskoho rukhu na Kharkivshchyni (1920 r.). Zb. Kharkiv. istor.-filol. t-va. — T.5. — Kharkiv: Oko. — 1995. — p. 18–28. **30.** *Semenenko V. I.* Istoriiia Skhidnoi Ukrainy. Ponovlennia kaidaniv (1917–1922 roky). — Kharkiv: Osnova, 1995. — 400 p. **31.** *Radchenko L. O.* Antybilshovytskyi rukh na Kharkivshchyni v 1919 — na pochatku 1920-kh rr. Visn. Khark. derzh. un-tu. — Kharkiv, 1996. — No 387. — Ser.: Istoriiia Ukrainy. — Vyp.1. — p. 171–190. **32.** *Semenenko V. I.* Nad Kharkivshchynoiu — revoliutsii taifun. Slobozhanshchyna. — 1999. — No 10. — p. 173–180. **33.** *Skliarenko I.* VUNK v 1921 rotsi. Zahalni zavdannia i struktura VUNK. Z arkhiviv VUChK- HPU-NKVD-KHB. — 1995. — No 1. — p. 69–85. **34.** *Kalinichenko V. V.* Selianske hospodarstvo Ukrainy v period nepu: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia. — Kharkiv: Osnova, 1997. — 400 p. **35.** *Kalinichenko V. V.* Istoriiia Ukrainy. Ch.3.: 1917–2003 rr. — Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina. — 2004. — 628 p. **36.** *Isakov P. M.* Selianskyi povstanskyi antykomunistychnyi rukh na Livoberezhnii Ukraini (berezen 1919 — lystopad 1921 rr.): Avtoref. dys... kand. ist. nauk. 07.00.01. In-tut istorii Ukrainy. NAN Ukrainy. — Kyiv, 2001. — 23 p. **37.** *Isakov P.* Spivvidnoshennia tsin ta realnykh dokhodiv hromadian v ukrainskomu seli na Livoberezhnii Ukraini v 1919–1920 rokakh yak vazhlyvyi chynnyk vynyknennia ta rozghortannia selianskoho povstanskoho rukhu. Siverianskyi litopys. — 1998. — No 4. — p.132–163. **38.** *Isakov P.* Prohramni dokumenty selianskykh povstanskykh zahoniv, sheho diialy na Livoberezhnii Ukraini v 1919–1921 rokakh (Do 80-richchia pochatku masovoho selianskoho antykomunistychnoho povstanskoho rukhu v Ukraini). Siverianskyi litopys. — 1999. — No 3. — p. 47–75. **39.** *Isakov P.* Selianskyi antykomunistychnyi povstanskyi rukh na Livoberezhnii Ukraini u 1919 rotsi: zahalna kharakterystyka. Siverianskyi litopys. — 1999. — No 6. — p. 157–162. **40.** *Mykhailychenko D. I.* Polityka «voiennoho komunizmu» i ukrainske selianstvo, 1919 r.: Dys...kand. ist. nauk: 07.00.01. — Kharkiv, 2002. — 237 p.

Надійшла (received) 06.11.2014

УДК 94 (477.54) «1917/1921»

Селянський рух 1917–1921 рр. на Харківщині у вітчизняній історіографії / Я. В. Мотенко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Х.: НТУ «ХПІ», 2014. — № 54 (1096). – С. 80-93. – Бібліогр.: 40 назв.

У статті проаналізовано результати наукових досліджень, присвячених проблемі становлення і розвитку селянського руху у Харківській губернії протягом 1917–1921 рр. Для радянської історіографії були властивими прагнення довести керівну роль більшовиків у суспільно-політичному житті аграрного населення Харківщини, визначення заможного селянства як соціальної бази «націоналістичної контрреволюції» і однозначно негативна оцінка селянських антибільшовицьких виступів. Українська пострадянська історіографія відзначає позитивну роль заможного селянства у розвитку економіки регіону і негативно оцінює спроби більшовиків реалізувати комуністичну доктрину в українському селі.

Ключові слова: селянський рух, повстанство, земельне питання, Харківська губернія, Українська революція 1917–1921 рр., історіографія.

УДК 94 (477.54) «1917/1921»

Крестьянское движение 1917–1921 гг. на Харьковщине в отечественной историографии / Я. В. Мотенко. // Вісник НТУ "ХПІ". Серія:Актуальні проблеми історії України — Х.: НТУ «ХПІ», 2014. – № 54 (1096). – С. 80-93. – Бібліогр.: 40 назв.

В статье проанализированы результаты научных исследований, посвященных проблеме становления и развития крестьянского движения в Харьковской губернии в течение 1917–1921 гг. Для советской историографии были свойственными стремления доказать руководящую роль большевиков в общественно-политической жизни аграрного населения Харьковщины, определение зажиточного крестьянства как социальной базы «националистической контрреволюции» и однозначно негативная оценка крестьянских антибольшевистских восстаний. Украинская постсоветская историография отмечает позитивную роль зажиточного крестьянства в развитии экономики региона и негативно оценивает попытки большевиков реализовать коммунистическую доктрину в украинском селе.

Ключевые слова: крестьянское движение, повстанчество, земельный вопрос, Харьковская губерния, Украинская революция 1917–1921 гг., земельный вопрос, историография.

Motenko, Yaroslav Peasants' movement of 1917–1921 in Kharkov province: native historiography / Y. Motenko // // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual Problems of the History of Ukraine. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2014. – № 54 (1096). – S. 80-93. – Bibliogr.: 40. – ISSN 2079-0813.

In the paper the research works on Kharkov region peasants' movement origin and development in 1917–1921 are analyzed. The subject of this article is the reflection of Kharkov province peasants' movement regional specific in the Soviet and Ukrainian post-Soviet historiography. Investigation of multiple historical sources gave the opportunity to expose the distinctive features of native scientists' interpretation of peasants' political, economic, military, national and cultural activity in the region in the context of Ukrainian revolution (1917–1921). Author supposes that ideological terror was the main misrepresenting factor of soviet historiography in the sphere of peasants' movement studying. Historians forced to show the leading role of bolshevist party in the countryside social and political life, to give a negative assessment of prosperous peasantry activity and anti-Bolsheviks' uprisings. Nevertheless, soviet historical science gathered large factual material and defined the main directions of the further Kharkov region agrarian history researches. The Ukrainian post-Soviet historiography positively estimates the prosperous peasantry influence on the region economical development and negatively characterizes Bolsheviks' attempts to realize the communist doctrine in the Kharkov countryside.

Key words: peasants' movement, rebellion, land issue, Kharkov province, Ukrainian revolution of 1917–1921, historiography.